

Turgut Cansever (1920-2009)

Mesleđi mimarlık olan, ama sadece bu açıdan değerlendirilemeyecek kadar derin ve üretken bir kişiliğe sahip bulunan Turgut Cansever, 22 Şubat 2009'da İstanbul Çiftelhavuzlar'daki evinde vefat etti.

Resmî kayıtlarda 1 Ocak 1921 olarak yazmakla birlikte 12 Eylül 1920 tarihinde Antalya'da doğan Cansever, ilkokulu Ankara Keçiören ve sonra Bursa Muradiye Hisar İlkokulu'nda, liseyi Galatasaray Lisesi'nde, üniversiteyi ise Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nde okudu. İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde 1949 yılında doktorasını tamamladı; 1960 yılında doçentlik tezini hazırladı. Özellikle Bursa'daki çocukluk yılları ve İstanbul'daki tecrübeleri, düşünce sisteminin ve mimari tavrının gelişiminde önemli rol oynadı.

Kendi tespitlerine göre ataları 300-350 yıl kadar önce Orta Asya'dan gelip Edirne civarına yerleşmişler. Dedesi Şeyh Ali Efendi, 1812'de vefat eden Mehmet Türâbî Efendi'nin İstanbul Kasımpaşa'da kurmuş olduğu Kâdirî Türâbî Baba Tekkesi'nin son şeyhidir ve aynı zamanda Bâbîâli'de yüksek memurdur. Babası Türk Ocağı'nın "gizli" kurucularından tıbbiyeli Hasan Ferit (Cansever) Bey'dir.¹ Turgut Cansever'in deyişiyile gayet sert yapılı; fakat özel ilişkilerinde son derece yumuşak olan Hasan Ferit Bey, tıbbiyeyi bitirdikten sonra Sina Cephesi'nde Hilâl-i Ahmer Hastanesi başhekimliği yapmıştır. Liseyi bitirdikten sonra ressam olma kararını babasına açıklayan Turgut Cansever, babasının sert itirazıyla

1 Beşir Ayvazođlu, "Turgut Cansever'in Hayatı", Turgut Cansever'le 80 Yıl -Şehir Kültür ve Mimari-, Türkiye Yazarlar Birliği 25. Yıl Faaliyetleri, Yaşayan Yazarlara Saygı Toplantıları: 1, I. Oturum, Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu, İstanbul, 12 Nisan 2003.

karşılaşmış ve bu itirazdan sonra mimarlık eğitimi almaya yönelmiştir. Babasının mizacı, sosyal ilişkileri, arkadaş meclisi ve kütüphanesinin Cansever'in zihniyet dünyasının şekillenmesinde önemli bir yeri olduğu aşikârdır. Mesela, Elmalılı M. Hamdi Yazır 1931'de ilk baskısı yapılan Kur'an tefsirini Hasan Ferit Bey'e hediye etmiştir. Bu vesile ile tefsirin birinci cildini henüz 16-17 yaşlarında okuma fırsatı bulan Cansever için, böyle bir kütüphanenin önemi büyüktür. Annesi ise Filibe'de müderris olan Mehmed Efendi'nin kızı ve kız öğretmen okulunun ilk mezunlarından Hatice Saime Hanım'dır. Annesi ile babasını Kudüs'te birbirleriyle tanıştıran ise annesinin hocası Halide Edip Adivar'dır.²

Babası vasıtasıyla Elmalılı M. Hamdi Yazır, Neyzen Emin Dede, Ahmet Avni Konuk, Ahmet Hamdi Tanpınar, Asaf Halet Çelebi ile tanışmış ve onların sohbet halkasında bulunmuştur. Ayrıca tarih, edebiyat ve resim alanlarındaki hocaları Cansever'in zihin dünyasının inşasında etkili olmuştur. Bunlar tarih hocası Cavit Baysun, divan edebiyatı zevkini aldığı Muvaffak Benderli, orta üçüncü sınıfta resim hocası olan Ali Karsal'dır. Galatasaray Lisesi'nde resim dersi aldığı Neyzen Halil Dikmen, Mazhar Şevket İpsişiroğlu, Sedat Hakkı Eldem ve daha birçokları ile aynı meclislerde bulunması; mimarlığın yanı sıra resim, divan edebiyatı ve musiki sahalarında da derinleşmesini sağlamıştır. Yakın arkadaşları olan önemli Türk ressamı Cihat Burak ve Avni Abraş ise çevresindeki tartışma ve "meşk" dostlarıdır. Lise yıllarında resim yapmakta ve ney üflelemektedir. Özellikle resme başlama aşamasında Halide Edip'in yeğeninin kocası olan Ressam Sami Boyer, Galatasaray Lisesi'nin resim hocası Halil Dikmen ve daha sonra Mazhar Şevket'le karşılaşmalarının rolü büyüktür.

Babasının ressam olma isteğine karşı çıkışı üzerine girdiği mimarlık sınavını kazanmış ve Sedat Hakkı Eldem'in yapı derslerini ve proje atölyesini ilgiyle takip etmiştir. Akademi'nin son senesinde Sedat Hakkı Eldem'in daveti üzerine, mimarlıkla ilgili bazı toplantılara onunla birlikte katılmış; mimar Muhiddin Güven'in bir projesinde desinatör olarak çalışmıştır. Mimarlar Derneği'ne uğramaya başlamış ve Türkiye mimarlarının örgütlenme çalışmalarına yakından tanıklık etmiş, daha sonra bu çalışmaların aktörlerinden biri olmuştur.

1946'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nin Yüksek Mimarlık Bölümü'nden mezun olduktan sonra Sedat Hakkı Eldem'in teklifiyle asistanı olmuş, onun *Yapı, Türk Evi, Türk Bahçeleri* kitaplarının hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. O sıralarda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı olan Mazhar Şevket İpsişiroğlu'nun yönlendirmesiyle meşhur sanat tarihçisi Ernst Diez'in

2 Uğur Tanyeli-Atilla Yücel, *Turgut Cansever: Düşünce Adamı ve Mimar*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi ve Garanti Galerî Ortak Yayını, 2007, s. 28.

derslerini takip eder. İlk dersini 1944'te dinlediği Ernst Diez'in, Alman Araştırma Enstitüsü'nde *Ars Islamica* dergisinde rastladığı üç makalesini³ üç ay boyunca mütalaa eder ve bunun üzerine Diez'le doktora yapmaya karar verir. *Selçuk ve Osmanlı Mimarisinde Üslup Gelişmeleri: Türk Sütun Başlıkları* konusunda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde doktora yapar. Uğur Tanyeli'nin tespitiyle Türkiye'de sanat tarihi doktorası yapmış tek mimar odur. Bu tespiti bir adım ileriye taşıyan Faruk Deniz, bu tezin Türkiye'de yapılmış ilk sanat tarihi doktorası olduğunu söyler.⁴ 1950-1951 yıllarında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretim üyeliği yapan Cansever, 1960 yılında Frank Lloyd Wright, Le Corbusier, Walter Gropius, Alvar Aalto ve Mies van der Rohe gibi çağdaş mimarlığın beş önemli şahsiyetini incelediği *Modern Mimarinin Temel Meseleleri* adlı teziyle doçent olur.⁵

Daha sonraki yıllarda Turgut Cansever bir taraftan mimari projeler üretmekte, diğer tarafta hükümetlere ve belediyelere hizmet vermektedir. Bu yıllarda Marmara Bölgesi Planlama Teşkilatı Başkanlığı'nı ve İstanbul Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nü yürütür ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde iki yarıyıl diploma projesi yöneticiliği yapar. 1974'te İmar ve İskân Bakanlığı danışmanlığı, 1974-75'te ise İstanbul Metropol Planlama Dairesi Başkanlığı görevlerinde bulunur. 1974-77 yıllarında Avrupa Konseyi Türk delegasyonu üyesidir. 1975-80 yılları arasında İstanbul Belediyesi'nde danışmanlık görevi yapar. Özellikle 1972-79 yılları arasında, daha çok İstanbul için çalışır ve yeniden işlevlendirme, yayalaştırma ve düzenleme çalışmalarına yoğunlaşır.⁶ 1983'te Mekke Üniversitesi'nde eğitim programı hazırlayan kurumun danışmanı olur. Cansever, her biri uzman ekipler tarafından yürütülen büyük çaplı 4 adet şehir ve bölge planlama çalışması içinde bulunmuştur.⁷ Marmara Bölge Planlama Çalışması'nda yönetici,

3 Ernst Diez, "Ornamentalism in Islamic Art", *Ars Islamica*, c. 5, 1938, s. 36-45; a.mlf., "Simultaneity in Islamic Art", *Ars Islamica*, c. 4, 1937, s. 185-189; a.mlf., "A Stylistic Analysis of Islamic Art-General Part", *Ars Islamica*, c. 3, 1936, s. 201-212.

4 Turgut Cansever'in doktora öyküsü etrafında şu makalede anlatılmıştır: Faruk Deniz, "Sanat Tarihine Mimarlıktan Bakmak: Turgut Cansever ve Doktora Tezi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 7, sy. 13, 2009, s. 435-473. Ayrıca Cansever'in doktora tezi *Sonsuz Mekânın Peşinde: Selçuk ve Osmanlı Sanatında Sütun Başlıkları* ismiyle Klasik Yayınları tarafından yakın zamanda basılacaktır.

5 Turgut Cansever, *Modern Mimarinin Temel Meseleleri*, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1960. Bu tez de, Faruk Deniz editörlüğünde Klasik Yayınları tarafından yayına hazırlanmaktadır.

6 Cansever'in şehre dair projelerinin ve altında yatan görüşlerin bir değerlendirmesi için bkz. Halil İbrahim Düzenli, *İdrak ve İnşa: Turgut Cansever Mimarlığının İki Düzlemi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, s. 192-209.

7 Bu konuda hatıralarla birlikte Savmi Ersek'in 2003 yılında sunduğu tebliğ önemlidir. S. Ersek, "Mimarlık Bölge ve Nâzım Çalışmaları", Turgut Cansever'le 80 Yıl -şehir kültür ve mimari-, Türkiye Yazarlar Birliği 25. Yıl Faaliyetleri, Yaşayan Yazarlara Saygı Toplantıları: 1, I. Oturum, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu, 12 Nisan 2003.

İstanbul Metropolitan Planlama Çalışmaları'nda başkan Ege Bölgesel Planlama Çalışması'nda ise yönetici olarak görev yapmış, 17 Ağustos Marmara ve 12 Kasım Düzce depreminden sonra yapılan Yenişehirler Projesi'ni üstlenmiştir.

Turgut Cansever'in bir mimar olarak meşhur olması 1990'lı yıllarda başlamıştır. Mimari projeleri yoluyla dünyada tanınır olması ise 1980'li yıllardadır. Cansever, Bodrum'daki Erteğün Evi ve Ankara'daki Türk Tarih Kurumu Binası ile uluslararası Ağa Han Mimarlık Ödülleri'ni kazanmıştır. Dünyadaki ve Türkiye'deki zamansal ve niteliksel tanınırlık farkından hareketle onun mimari projeleri, düşünce dünyası ve algılanma biçimi üzerine yorumlar sağlıklı olabilir. Ancak her şeyden önce mimari yapıtları ve yazılı eserlerinin dökümü yapılmalıdır.

Yazılı Eserleri ve Düşünce Dünyasının İnşası

Liseyi bitireceği yıl Elmalılı M. Hamdi Yazır ona Arapça öğrenmesini tavsiye etmiş, ancak biz onun bunu başaramadığını biliyoruz. Ömer Hayyam'ın Edward Fitzgerald tarafından yapılmış tercümesinin de etkisiyle İran şiirine ve Farsça'ya ilgi duyduğunu görüyoruz; ancak ondan da vazgeçiyor. Farsça'yı öğrenip öğrenemeyeceği konusunda Elmalılı ile arasında geçen şu ilginç diyalog, Cansever'in hayata bakışında ve kararlılık noktasında etkili olmuştur:

Adam, 'Ne demek, yapabilir miyim?' diye gürlledi. 'Karar verirsin, yaparsın! Bak ben sana kendimi anlatayım. Sizin yaşlarınızdaydım. Napolyon savaşlarını Almanca'dan okuyorum... Rusya Savaşı kısmına geldim... Napolyon, 'Dört yabancı dil biliyorum ama Rusçayı bilmiyorum... Ben bu ülkenin içlerine kadar gideceğim, muhakkak Rusça öğrenmem lazım!' demiş. Ve biliyor musunuz; kırk günde Rusça öğrenmiş. Ben de o zaman üç-dört dil biliyorum; Arapça biliyorum, Fârisî biliyorum, İngilizce ve Almanca biliyorum, ama Fransızca'yı bilmiyorum. Peki, ben Fransızca'yı öğrenebilir miyim, dedim ve kırk gün sonra Bergson'u Fransızca'dan okudum. İşte karar verirsin, yaparsın!⁸

Cansever'in fikrî gelişiminde Elmalılı ve tefsirinin etkisi olduğu açıktır. Ancak onun tefsirinde karşılaştığı "Bilen korkar" hadis-i şerifine hayatını şekillendiren özel anlamlar yüklemektedir. Elmalılı'dan etkilenmiştir, ancak tamamen takipçisi de değildir; zira Cansever'e göre o, tefsirindeki bazı açıklamaları Avrupa düşüncesinden görüşlerle fazlaca desteklemektedir. Bu tavrı, kültürel oluşumu kendi içinde ele alma yerine, dış referanslarla anlatma teşebbüsünü gördüğü için eleştirir. Mazhar Şevket'i de benzer sebeplerle eleştiren Cansever,

8 Tanyeli - Yücel, *Turgut Cansever*, s. 40.

diğer taraftan yabancı yazarların İslâmiyet'i anlatma çabalarına ve özellikle Titus Burckhardt, Rene Guenon, Roger Garaudy gibi isimlere ilgi duyar.

Yine babasının kütüphanesinde rastladığı İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem*'inden etkilenmiş ve daha sonra belirginleştireceği mimari felsefesinin temel kavramları olan "ferdiyetin yüceliği" ve "güzellik sevgisi"ni *Fusûs*'tan çıkarmıştır. İlk okuduğunda ısınmadığı bu eseri, on sene sonra Burckhardt'ın yorumlarıyla birlikte tekrar benimsemeye başlamış ve sonra Ahmet Avni Konuk'un *Fusûs* serhinin birinci cildini de okumuştur.

1980'li yılların başında Mekke Üniversitesi'nin Mimarlık Fakültesi'nin kurulması çalışmaları sırasında Mekke'ye giden Cansever, Kâbeyi görmüş, incelemiş, tavaf ve umresini yapmıştır. Burada İslâmiyet'in meselelerinin farklı bir gözle nasıl anlatılabileceği üzerinde düşünmeye ve özellikle Kâbe'nin mimari yapısı ve tavafla mimarının ilişkisini sorgulamaya başlamıştı. Dostlarının teşvikiyle, Cansever Kur'an-ı Kerim'i tefekküre ve tarihî tecrübeyi anlamaya iyiden iyiye yönelmiş; bunun sonucunda⁹ söyleşiler ve yazılar ardı ardına gelmeye başlamıştır.

Akademik alanda doktora (1949) ve doçentlik (1960) çalışması yapmış olan Cansever'in Türkiye'de daha geniş kitlelere ulaşması, daha önce çeşitli dergi ve gazetelerde yazıları yayımlansa da, 1980'den sonradır. Türk Tarih Kurumu Binası ile aldığı Ağa Han Ödülü'nden sonra, projelerini ve altında yatan düşünceleri toplu hâlde açıklama fırsatı bulduğu ilk eseri *Thoughts and Architecture* adlı kitaptır.¹⁰ Bazı eksiklerle birlikte, bu yayının Türkçe versiyonu olarak nitelendirilebilecek *Mimar* dergisinin "Turgut Cansever Özel Sayısı" Türkiye mimarlık kamuoyu için önemli bir kaynaktır.¹¹

1990'lı yıllar, Cansever'in yazıları ve söyleşilerinin bir araya getirildiği yıllardır. Mustafa Armağan, Mehmet Ögün ve Emine Ögün tarafından yayın aşamasına getirilen eserler sırasıyla şunlardır: *Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler, Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler, Kubbeyi Yere Koymamak* (konuşmalar), *İslâm'da Şehir ve Mimari* (makale ve bildiriler), *İstanbul'u Anlamak* (makale ve bildiriler), *Mimar Sinan, Osmanlı Şehri* (vefatından sonra derlenmiştir).¹² Bu

9 Tanyeli-Yücel, *Turgut Cansever*, s. 50-52.

10 Turgut Cansever, *Thoughts and Architecture*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.

11 *Mimar-Çağdaş Mimarlık Dergisi*, "Turgut Cansever Özel Sayısı", s. 4/11, 1983, s. 5-67.

12 Turgut Cansever, *Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler*, İstanbul: Ağa Yay., 1992; a.mlf., *Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler*, İstanbul: İnsan Yay., 1994; a.mlf., *Kubbeyi Yere Koymamak*, 1. Baskı, İstanbul: İz Yay., 1997 (2. Baskı, İstanbul: İz Yay., 2002; 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yay., 2007); a.mlf., *İslâm'da Şehir ve Mimari*, 1. Baskı, İstanbul: İz Yay., 1997 (2. Baskı, İstanbul: Timaş Yay., 2006); a.mlf., *İstanbul'u Anlamak*, 1. Baskı, İstanbul: İz Yay.,

kitaplar içerisindeki makale ve bildirilerinden olan, “İslâm Mimarisi Üzerine Düşünceler”,¹³ “İslâm Mimarisinin Temel Meseleleri”,¹⁴ “Mimaride Tezyinîlik”,¹⁵ “Mimarlık Mirasımız ve Kültürümüzün Geleceği”¹⁶ gibi çalışmalar, Cansever’in dayandığı temelleri açıklaması açısından son derece önemli metinlerdir. *Kubbeyi Yere Koymamak* adlı eser ise kendisiyle yapılan söyleşi ve röportajları kapsamakta olup yukarıda belirtilen metinleri açıklaması açısından kıymetlidir.

Bunların yanı sıra, Turgut Cansever’in koordinatörlüğünde 1995 yılında yayımlanan *HABITAT II Konferansı için Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler*¹⁷ ve 2001 yılında yayımlanan *Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi Ön Raporu*¹⁸ ile 2003 yılında yayımlanan *Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Amaçlı Proje Önerisi: Pilot Şehir Uygulama Raporu*¹⁹ Cansever’in şehir ve şehircilik hakkındaki görüşlerinin yansıdığı çalışmalardır.

Cansever’in dünya görüşü ve mimariye yaklaşımı üç başlık altında tasvir edilebilir: “İnsan-mimarlık ilişkisi ve temel problemleri”, “İslâm’ın ve Osmanlı tecrübesinin bu problemleri çözmekteki imkânları” ve “20. yüzyıl mimarimiz ve sorunları hakkındaki görüşleri”. Bu başlıkları *Kubbeyi Yere Koymamak* adlı eserindeki söyleşi alt başlıklarıyla doldurmak mümkündür. “İnsan-mimarlık ilişkisi ve temel problemleri” konusunu eserlerinden topladığımız şu tür tespitler ortaya koymaktadır: “Mimarlığın bir üst düzey yaklaşımla yönlendirilmesi gerekir”, “Mimari, hayatın bütün alanlarını kapsayan bir hazinedir”, “Mimari, insan ile varlık arasındaki ilişkiyi düzenleyen disiplindir”, “Varlığın bütününe görememek, şirke açılan bir kapıdır”, “Rönesans, varlığın bütünlüğünü gözden kaçırdı”, “İnsanlar çevreyle aralarına suni sınırlar getiriyor”, “Şehirler zorunlu iskân alanlarıdır”, “Şehirleri ihanet vurdu”, “Sorumsuz insanlar olduk”, “Mimarın görevi dünyayı güzelleştirmektir”, “Konut sorununu aşmak, ancak toplumsal bir mutabakatla mümkündür”. Cansever, “İslâm’ın ve Osmanlı tecrübesinin bu

1998 (2. Baskı, İstanbul: Timaş Yay., 2008); a.mlf., *Mimar Sinan*, İstanbul: Albaraka Türk Yay., 2005; a.mlf., *Osmanlı Şehri: Şiir’den Şehir’e*, İstanbul: Timaş Yay., 2010.

13 Cansever, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, s. 11-55.

14 Cansever, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, s. 57-66.

15 Cansever, *Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler*, s. 19-30.

16 Cansever, *Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler*, s. 31-39; Cansever, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, s. 189-194.

17 Turgut Cansever, *HABITAT II Konferansı için Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler*, Ankara: HAK-İŞ Yay., 1995.

18 İstanbul Deprem Çalışma Grubu, *Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi Ön Raporu*, T. Cansever (Yön.), İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2001.

19 İstanbul Deprem Çalışma Grubu, *Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Amaçlı Proje Önerisi: Pilot Şehir Uygulama Raporu*, T. Cansever (Yön.), İstanbul 2003.

problemleri çözmekteki imkânları”nı ise şöyle ifade etmektedir: “İslâm kültürü büyük çelişkilere büyük çözümler getirmiştir”, “Sadelik İslâm kültürünün temel özelliğidir”, “İslâm bir şehir dinidir”, “İslâm şehri insanlık tarihinin en müstesna ürünüdür”, “Osmanlı şehirleri güzelliğın yaşandığı yerlerdir”, “Habitat’ın amaçladığı çok seslilik Osmanlı’da zaten mevcuttu”, “İstanbul’un fethi mimari fetih ile tamamlandı”, “Edirne’ye ikiyüzbin gül getirmek”. “20. yüzyıl mimarimiz ve sorunları”nı ise şu tespitleri aydınlatmaktadır: “İnsanlık tarihinin en yüksek çözümlemesini yok ettik”, “Ülkemizde mimari bir kimliğin varlığından söz etmek imkânsızdır”, “Millî mimarimiz aslına geri dönmeli”, “Sedad Hakkı Eldem, inandıklarıyla değil, virtüözlüğüyle öne çıkmayı tercih etmiştir”, “Cumhuriyet, cami mimarlığını ihmal ederek marazileştirdi”, “Mimaride yeni yönelişleri ortaya koyabilecek tek ülke Türkiye’dir”, “Yeni konut politikalarının tespit edilmesi zorunludur”, “Konut meselesi sil baştan ele alınmak mecburiyetindedir”, “Devlet konut konusunda yönetici değil yönlendirici olmalı”.²⁰

Yukarıdaki üçlü sınıflandırma varlık, tarih ve coğrafya şeklinde de formüle edilebilir. Cansever’in düşünce dünyası ya da kavramsal çerçevesi varlık alanındaki sorgulama ile başlamakta, tarihî tecrübenin anlaşılması ile devam etmekte ve coğrafyaya özel çözüm arayışlarıyla bugüne ait kılınmaktadır. Üst düzey yaklaşım, varlığın bütünlüğü, İslâmî açıklamalar ve Rönesans’a tepki gibi kavram üretme alanları, bu sacayağının varlıksal sorgulama boyutunu oluşturmaktadır. Medeniyet ve mimarlık bağlamında İslâm ve Osmanlı tecrübeleri tarihsel aidiyet boyutuna, 20. yüzyıl Türkiye’sindeki sorunlara çözüm arayışları da coğrafyayla sınırlı bir mekâna işaret etmektedir.²¹ Şimdi, doğası gereği iç içe olan bu üç meselenin ayrıntılarına kendi ifadeleriyle değinelim.

Turgut Cansever’in yazılı eserlerine, kendisiyle yapılan söyleşilere ve hakkında yapılan yorumlara toplu olarak bakıldığında, İslâm düşünce geleneğinin temel kaynakları olan Kur’ân-ı Kerîm²² ve hadislerin²³ önemli yer tuttuğu görülür. Cansever’in yoğun olarak kullandığı bir diğer kaynak da tasavvufun en önemli isimlerinden biri olan İbn Arabî’nin *Fusûsu’l-hikem* adlı eseridir.

20 Bütün bu başlıkların ayrıntıları için bk. Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*.

21 Ayrıntılar için bk. Düzenli, *İdrak ve İnşa*, s. 314-327.

22 Alıntı yapılan ve yorumlanan bazı ayetler, Cansever’in alıntılıdığı şekliyle şunlardır: “Doğu da Allah’ındır, batı da. Her nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (kiblesi) orasıdır. Şüphesiz Allah kuşatandır, bilendir”; “Ve dünyayı bildiler”; “Bir kavim şirke düşmedikçe helâk olmayacaktır” v.dğr. Bk. Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 33, 36, 91, 99, 112, 141, vd.; Cansever, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, s. 25 vd.

23 Hadislerden bazıları şunlardır: “En mübarek nesil benim neslim, ondan sonraki daha az, ondan sonraki daha az”; “Ne yaparsanız yapınız her şey inancınızın ta kendisidir”; “Umut-suzluk kâfilere hastır”; “Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır”; “Şirk, karanlık gecede yalçın kaya üzerindeki karıncanın ayak izinden daha gizlidir” v.dğr. Bk. Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 16, 25, 34, 38, 76, 102, 137, 171 vd.

Cansever'in mimarisini ve düşünce dünyasını temellendirdiği tevhid inancının, "Vahdet-i vücud" fikrinin de temelindeki isim İbn Arabî'dir. "Ferdîyetin yüceliği" ve "Güzellik sevgisi" düşüncelerini ve her peygamberin kendinden önceki peygamberin hikmetini tamamladığı, dolayısıyla eklenme ve hareket gibi kavramları *Fusûs*'tan çıkarmıştır. Turgut Cansever'in terminolojisindeki bir diğer önemli kavram "tevhid" (birlik, bütünlük) inancıdır.²⁴ Hemen hemen bütün eserlerine tevhid ilkesinin muhtemel açılımları sinmiş olan Cansever, yeri geldiğinde tüm kâinatla bir pencere pervazını birbirinden ayrı düşünmez. Aynı tavır, şehirle ilgili düşüncelerinde de kendini gösterir.²⁵ Bir başka ifadeyle, müstakil konut bahçesinden mahalleye, mahalleden şehre, oradan ülke sınırlarına kadar olan coğrafî mekân algılaması, yukarıda da belirttiğimiz üzere, bir varoluş bilinci ile meydana geliyorsa, o takdirde zaten bir ayrılık düşünülemez. Şehirlerdeki yeşil doku ile konut dokusunun tabiata sadece "dokunarak" meydana getirildiği Osmanlı şehri ve çevresi, Cansever'in şehir ve çevreye bakışında temel çıkış noktasını oluşturur.²⁶

"Bütünü kurmak" her işin başında halledilmesi gereken bir meseledir. Cansever "bütünü kurma" meselesini İslâmî varlık telakkisinden yola çıkarak ifade ettiği gibi, bugünün İslâm dünyasına getirdiği eleştiriler de bu meseleden neşet etmektedir. Bunu şöyle ifade eder:

Sanıyorum, İslâm'ın bütün dünyadaki sorunu bu: Bütünü kurmak. O bütün kurulmadan girilen teşebbüsler zahiri gelişmelerden öteye gitmiyor ... Biçime ait güzelliği de inancımızın temellerinden hareket ederek kurabiliriz. Bu güzelliği kuramamışsak tevhidî yaklaşımdan yoksunuz demektir. Tevhidî yaklaşımdan yoksunsak o zaman bir nevi şirk içindeyiz demektir. Doğrusu bütün İslâm dünyasında çok yüksek sesle yapılması gereken ikaz bu gibi geliyor bana. Estetik, inancımızdan ayrı bir şey değil; eğer biz onu doğru bir şekilde kuramıyorsak iki sebebi vardır: Ya inancımız çok yanlıştır yahut inancımızla onun arasındaki bütünlüğü hissetmiyoruz demektir.²⁷

Tevhid ilkesi, bütünün önemi ve temel varlık felsefesi Cansever'in eleştirilerinin kalkış noktasıdır:

... Maalesef bugünkü İslâm, bazı fikirlerle yüklenmiş bulunuyor. İbadet onlardan bir tanesi. İbadeti her şeyi halledecek tek güç addediyor Müslümanlar. İslâm'ın gündemindeki ilkelerin en önemlisi "tevhid ilkesi". İnsanın söylediğiyle yaptığıının tamamen aynı olması lazım geldiği şeklindeki ilke. İnanç

24 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 47, 123,133, 151, 153, 156, 171.

25 Cansever, *İslâm'da Şehir ve Mimari*, s. 11-55.

26 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 137-148.

27 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 133-134.

ile yapılan arasındaki münasebet bütünlüğünü modern İslâm âlemi hiçbir şekilde tesis edemiyor. Bu, İslâm'a göre günahların en büyüğü; hiçbir şekilde affedilmeyecek bir günah. Her türlü felaketin de ana sebebi. Buna karşılık asır başında varlık felsefesiyle, Gestalt Teorisi'yle beraber "bütünün önemi" tekrar kavranıldı. Sosyal yapıyı tamamen bir çelişkiler sistemi olarak gören Marksizm'le birlikte ekonomik hayatla sosyal hayat arasındaki, insanın faaliyetleriyle düşünceleri arasındaki bağlar gündeme geldi. Hâlbuki İslâm'da bu bağlar temel konseptin en önemli unsuru olduğu hâlde kaybedilmiş. Batı'da ise bu bütünlük ilkesi bir gelişme gösteriyor, hiç değilse asır başından beri.²⁸

O, bütünü kurarken toplumsal planda bütünü yönlendiren temel felsefeyi de aynı kaynağa bağlamaktadır. Özetle, "toplumun bütününe yönlendiren bir temel felsefe" arayışı içerisinde. Varlığın ve hayatın çelişkilerinin bu şekilde anlamlandırılabilceğini ve çözümlenebileceğini söylemektedir:

Toplumun bütününe yönlendiren bir temel felsefenin, temel inanç sisteminin olmadığı yerde, dikotomiler kaçınılmaz oluyor. En basit sanat eserinde de, en basit mimari üründe de bunlar yok edilecek şeyler değil. Çelişkilerden bütünüyle arındırılmış bir dünya düşünmek imkânsız. Bir evin içerisinde hareketlerimizin çelişkileri var; düz giderken öbür tarafa dönüyoruz, bir odaya girmek için yukarı çıkıyoruz, aşağı iniyoruz. Bir kitsch gibi çelişkileri tamamen yok farz eden, hayalî bir dünyada yaşamış, soluk, sahte romantizmler bayağılığın kendisidir.²⁹

Cansever, "bütünü kurma" meselesinden kalkarak teknolojiye yönelik sorularını geliştirir. Ona göre, "... Teknolojiyi ilah yapmak... Bunun sonunda insan çevresini belirlerken kendisi varlığın bütünlüğü ile bütünleşmiş bir yaratık iken, bu bütünlüğü kopartan ya da yalnız bir veçhesini ön plana çıkartan, diğer tüm veçhelerini yok eden bir yaklaşım içerisinde düşmüş oluyor. Kısaca, bu dünyaya bütün olarak bakamayan bir yaratık ve onun dünyayı bütünüyle kavramadan meydana getirdiği tek yönlü ürünler oluyor."³⁰ Bu anlamda "kültürün oluşumunu" da açıklar. Kültürün ancak "insan-varlık ilişkisinin bilincini" öngören yaklaşımlarla oluşabileceğini söyler.³¹ İncancını da bu ilişki doğrultusunda tanımlar. Şöyle der: "Doğrusu iddialılık insanı rahatsız ediyor. Tabi şunu söylemem gerekiyor: Benim incancım, gerçeğin en büyük sığınak olduğu incancıdır. 'Varlığına sığındığım gerçek' bana kuvvet verdi ve devam etmeme fırsat tanıdı."³² Şu ifadesi de aynı minvaldedir: "İnsan-varlık ilişkisinin bilinci"ni geliştirmeyi

28 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 47.

29 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 31.

30 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 89.

31 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 97.

32 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 55.

öngörmeyen yaklaşımların kültür değil, propaganda ve spekülasyon faaliyetleri oldukları aşikârdır.”³³ Bu gerçeğin en büyük sığınak olduğunu ifadelendirirken, her aşamada temel İslâmî inanç sistemini vurgular.³⁴ Tasavvufa göre, varlığın merkezinde Tanrı vardır ve insan onun karşısında yetersizlik içerisinde. Cansever’in dünya görüşünü anlatırken kullandığı “varlığına sığınılan gerçek” de Tanrı karşısındaki bu aciziyetin ifadesidir.

Hayatı boyunca iki önemli sorunun peşinden gittiğini belirtir: Neyi yapmak doğrudur? Bu doğrunun özünde ne olmalıdır? Kendi ifadeleri şöyledir: “... Doğrusu, insanın yaptığının tutarlı olması gerekiyorsa, ‘Neyi yapmak doğrudur ve bunun özünde ne olmalıdır?’ soruları kaçınılmaz bir şekilde beni peşinden sürükledi.”³⁵

Cansever, mimari alanında yaptıklarını “bilinci biçimler dünyasına yansıma çabası” olarak tanımlar. Bu çabayı da “fikir ve inanç dünyamızın transandantal (aşkın) çerçevesi” içerisine yerleştirir.³⁶ Mimariye yaklaşımının temelini bir ontolojik sorgulamayla açıklar. Bunu yaparken, “düşünmek” ve “büyük insanlık tarihine bakmak” yegâne yöntemleridir.³⁷ Ona göre, varlığın dört boyutu hakkında düşünmek mimarının şekillenmesine katkıda bulunan kritik gerilim/çözüm noktalarını da beraberinde getirir. Bunlar maddi, bio-sosyal, psikolojik ve ruhî-aklı boyutlardır. Mimarlık bu boyutların bir yansıması olarak vücuda gelir.³⁸ Diğer taraftan, modern/çağdaş mimari sorunların çözümünde “aşkın (transcendental) çözümlene” zaruridir. Batı felsefesinde 19. yüzyılın son çeyreğinde Emile Boutroux’unun, daha sonra ondan etkilenen Nikolai Hartmann’ın temsil ettiği, klasik Batı felsefesi ve ontolojisi eleştirisi olan “yeni ontoloji” ekolünü, varlık tabakalarının sınıflandırılması açısından Cansever’in de kullandığını görüyoruz.³⁹ Hartmann’ın ontolojisinde temel nokta varlık tabakalarını ayırıştırmasıdır. Ona göre gerçek varlık ve ideal varlık olmak üzere iki varlık tabakası vardır. Gerçek varlık tabakası üçe ayrılır: 1. Fizikî ilgilendiği, cansız maddelerin yer aldığı inorganik tabaka. 2. Biyolojinin ilgilendiği, canlı varlıkların bulunduğu organik tabaka. 3. Psikolojinin ilgilendiği bilinçli varlıklar ve

33 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 97.

34 Örnek olarak *Kubbeyi Yere Koymamak*’taki şu sayfalara bakılabilir: 136, 147, 150, 157, 172, 194, vs.

35 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 47.

36 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 38-39.

37 Turgut Cansever, “Kendi Dilinden Mimarlık ve Sanat Felsefesi”, Turgut Cansever’le 80 Yıl -şehir kültür ve mimari-, Türkiye Yazarlar Birliği 25. Yıl Faaliyetleri, Yaşayan Yazarlara Saygı Toplantıları: 1, II. Oturum, Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu, İstanbul, 12 Nisan 2005.

38 Cansever, *İslâm’da Şehir ve Mimari*, s. 14-15.

39 Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Sekizinci Baskı, İstanbul: Akçağ Yay., 1999, s. 487.

onların ürünlerinin yer aldığı ruhî tabaka. İdeal varlık tabakası ise tinsel tabakadır; insan ve değerleri tarafından belirlenir. Hartmann'a göre tabakalar ne kopuk ne de tamamıyla iç içe geçmiştir. Üst tabakalar, alt tabakaya bir şeyler ilave ederek var olur.⁴⁰ Cansever bu varlık tabakalarını mimariye uyarlayarak mimarisini "maddî, bio-sosyal, psikolojik ve ruhî-aklı varlık tabakaları" esas alarak oluşturmuştur. Bunu şöyle ifade eder: "Mimari, insan ile varlık arasındaki ilişkiyi, maddî, organik, ruhî ve fikrî bütün 'varlık alan ve tabakaları'nda düzenleyen disiplindir. Teknolojik, iktisadî ve politik sorunlara ek olarak insanın fikrî dünyasının tümünü kapsar. Varlık ile ilişkisini bilinçle düzenlemek insana özgüdür. 'Dünya ile bilinçli ilişki'sini düzenleyemediği aşamada, insan yalnızca fizyolojik bir yaratıktır."⁴¹

Sanat tarihinde Ernst Diez tarafından İslâm sanatına uyarlanan "Genetik Estetik" düşüncesi ve psikolojik estetik, Cansever'in bu konudaki kavramsal esaslarını belirleyen diğer etkenlerdendir. Bu bağlamda 1940'lı yıllarda *Felsefe Arkiivi* ve *Ars Islamica* gibi dergilerde çıkan makaleler Cansever'in ilgi alanındadır. "Genetik estetiğe göre, sanatçı sanat eserini vücuda getirirken kendi varlık telakkisi, kozmolojik yapıya dair kavrayışı ve bu yapıya ait güçlerin hiyerarşisi" etkili olur.⁴² Psikolojik estetiği ise -kabaca-, insanın psikolojik hâllerinin esere yansımaları tarzında izah eder. Bu yaklaşım, Cansever için "İslâmî davranış tercihleri ve tasavvufî haller" dediği tutum ve davranışlarda kendini bulur.⁴³

Bu yaklaşımların yanı sıra, hareket kavramını vurgulayan ve düalist ve statik varlık yerine, dinamik bir varlık görüşünü benimseyen Alfred North Whitehead'ın fikirleri ve dolayısıyla "süreç felsefesi"⁴⁴ de Cansever'i etkilemiştir. Bir bakıma Arabî ile Whitehead'i birleştirdiğini söylemek mümkündür.

Düşüncelerini kısaca özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir: Turgut Cansever'in kullandığı kavramsal çerçeveyi daha iyi anlamak için çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerindeki yönelimlerini ve bir dünya görüşü oluşturma yolundaki kaynaklarını da bilmek gerekir. Bu anlamda, onun daima sıcak ilişkiler içinde olduğu kişi ve eserlerini düşünmek yerinde olacaktır. Özellikle babasının kitaplığında Ömer Hayyam, İbn Arabî, Elmalılı M. Hamdi Yazır gibi şahsiyetlerin bazı kitaplarıyla; eğitim yıllarında Eldem, Diez, İpşiroğlu gibi şahsiyetlerle karşılaşmasının önemli olduğunu görüyoruz. Cansever, Bursa ve İstanbul gibi henüz nispeten bozulmamış bir geleneksel çevrede büyümenin

40 Ahmet Cevzici, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 4. Baskı, İstanbul: Paradigma Yay., 2000, s. 428-429.

41 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 95.

42 Cansever, *İslâm'da Şehir ve Mimari*, s. 60.

43 Bu kavramlar için bk. Düzenli, *İdrak ve İnşa*, s. 91-96.

44 Ayrıntılı bilgi için bk. Cevzici, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 990.

kıymetine işaret etmekte ve hatıralarında söyleminin temellerinin burada olduğunu sık sık vurgulamaktadır. Fakat belki de, ondan daha önemli olan Osmanlı'nın son nesil fikir ve sanat adamlarıyla aynı meclislerde bulunmasıdır. Ya Batı taraftarı ya da karşıtı olmanın keskin ayrımlarının yapıldığı ülkenin içinde bulunduğu durum ve arayışlar da göz önünde bulundurulursa, belli bir birikim ve hafıza oluşturmuş olan Cansever'in kafasındaki Doğu-Batı imajı, M. H. Yazır ile diyaloglarla derinleşmiş, Diez'in yazılarıyla netlik kazanmıştır. 20. yüzyıl başında varlık felsefesinin Batı felsefe geleneğine getirdiği eleştirilerden istifade etmiş ve Nietzsche gibi "muhalifleri" takip etmeyi de ihmal etmemiştir. Bu arada Türkiye'nin önemli müesseselerinde iyi hocalardan aldığı eğitimi kendi yetenekleri ile birleştirmiş ve böylelikle akademik hayatta da var olmaya çalışmıştır. Cansever'i önemli kılan yabancı ve yerli hoca ve fikir adamları ile yabancı ve yerli mimarlık birikimini temellük etmesidir. Onda düşünce ve ilim ile yaşanan hayatın örtüştüğünü görüyoruz.

Bu sebeple bir akademisyen, düşünür ve mimar olarak Cansever'in ilgi alanı geniştir. Cansever'in akademik çalışmaları olan 1949'da Selçuklu ve Osmanlı üslup değişimleri hakkında yaptığı sanat tarihi doktorası ve 1960 yılında modern mimari ile ilgili yaptığı doçentlik tezi, mimari arayışlarının ipucunu verir. Diğer tarafta, yazılı eserlerinde daha sonraki yıllarda gelişecek olan İslâmî tavrın hâkimiyeti görülür. Bu bağlamda Cansever'in projeleri bu söylemsel alt-yapıya son derece yakın bir seyir izlemiştir. Kitaplar ve insanlardan elde edilen bu birikim, mimarlık tarihindeki yapılar ve fizikî çevreler üzerinde yapılan gözlemler ve karşılaştırmalarla sınanarak âdetâ doğruluğu test edilmiştir. Kısaca, Cansever'in düşünce ve mimarisinde kavramsal çerçevenin, Kur'an-ı Kerim, hadisler, *Fusûs* ile yeni ontoloji, genetik estetik ve yapılı çevre olarak mimarlık tarihinin örtüştürülmesi sonucunda oluştuğu gözükmektedir.

Mimari Eserleri ve İnşâi Etkinlikleri

Cansever'in çoğu uygulanamamış, tespit edebildiğimiz kadarıyla 87 projesi bulunmaktadır. Bazı önemli projeleri şunlardır: Sadullah Paşa Yalısı Restorasyonu (İstanbul, 1949), Anadolu Kulübü Oteli (İstanbul, 1951-1957), Türk Tarih Kurumu (Ankara, 1951-1967), Rıfat Yalma Evi (İstanbul, 1952), Karatepe Açık Hava Müzesi (Adana, 1957-1961), Beyazıt Meydanı Yayalaştırma ve Düzenleme Projesi (1958-1961), ODTÜ Kampüsü Yarışma Projesi (Ankara, 1959), Çürüksulu Yalısı Restorasyonu (İstanbul, 1968-1971), Ahmet Ertegün Evi (Bodrum-Muğla, 1971-1973), Atatürk Kültür Merkezi Ulusal Müze ve Parkı Projesi (Ankara, 1980), Batıkent Yeni Şehir ve Konut Yerleşmesi Teklif Projesi

(Ankara, 1980-1981), Ayşin-Rafet Ataç Evi (İstanbul, 1983-1986), Demir Tatil Köyü (Bodrum-Muğla, 1983-), Avanos Oyma Kaya Otel Teklif Projesi (Nevşehir, 1984), Bodrum Kültür ve Ticaret Merkezi (Muğla, 1987), Sualtı Arkeoloji Enstitüsü (Bodrum-Muğla, 1988-1996), Karakaş Camisi (Antalya, 1991-1998), İmam Buhari Eğitim Kompleksi Davetli Yarışma Projesi (Semerkant-Özbekistan, 1993), Cebelü's-Said Yerleşmesi (Sofar-Beyrut, 1994-1995), Kaleardı Mahallesi Projesi (Sivas, 1998), Darü's-Selâm Eğitim Tesisleri Teklif Projesi (Zanzibar-Tanzanya, 2000), Ballıkuyumcu Toplu Konut Alanı Projesi (Ankara, 2001-). Cansever'in bütün mimari eserlerine burada değinmek mümkün değildir.⁴⁵ Hüsüyle uluslararası ödöl almış üç projesi ile şehir ve konut üzerine olan görüşlerine ve projelerine değinmek yeterli olacaktır.

Turgut Cansever'in mimari projeleri ulusal ve uluslararası alanda çeşitli ödüller almıştır. *Türk Tarih Kurumu ve Ertegün Evi* ile 1980 yılında, *Demir Tatil Köyü* ile 1992'de uluslararası bir ödöl olan Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne layık görülmüştür. Ayrıca meslekî pratiği, düşünsel ve felsefî yaklaşımı ile 1990 yılında II. Ulusal Mimarlık Ödülleri kapsamında Büyük Ödöl (Sinan Ödülü) Cansever'e verilmiştir. Seçici kurulun Cansever hakkındaki raporu şöyledir:

Seçici Kurul, Büyük Ödöl'ün (Sinan Ödülü), 40 yılı aşkın meslek yaşamındaki başarılı mimarlık pratiğinin yanı sıra, tasarımlarında insanlığın yapısal birikimini yorumlaması, bunu yapıtlarının düşünsel ve felsefî içeriğinde yansıması, Türkiye mimarlığını uluslararası düzeyde temsil ederek bu mimarlığın her zaman, her yönüyle gündemde kalmasını sağlaması ve ayrıca mimarlık kültür birikiminin geçmişten günümüze sürdürülmesinde gösterdiği çabalar nedeniyle Turgut Cansever'e oybirliği ile (5-0) verilmesini kararlaştırmıştır.⁴⁶

Bunlara ilaveten 2003 yılında *Mimarlık* dergisinde yayınlanan "Türkiye'de Çağdaş Mimarlığın (1923-2003) Önde Gelen 20 Eseri" adlı bir soruşturma sonucunda Cansever'in *Türk Tarih Kurumu* ilk sırayı, *Anadolu Kulübü Otel* 18. sırayı, *Demir Tatil Köyü* ise 19. sırayı almıştır.⁴⁷ Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü tarafından her yıl verilen Kültür ve Sanat Büyük Ödülü, 2005 yılında "Türk mimarisini tarihsel kökleri ile bağlarını koparmadan yaşatarak çağdaş çizgiyi yakalayabilmiş, üstün hizmetlerinden ve geçmişi tanınması açısından Türk mimarisinde büyük bir ufuk açan, yapıtlarıyla uluslararası akademik camiada saygın bir yer edinen"⁴⁸ Cansever'e

45 Cansever'in eserlerinin toplu listesi için şuraya bakılabilir: Düzenli, *İdrak ve İnşa*, s. 29-33. Ayrıca aynı eserde projelerinin ayrıntılı değerlendirmeleri bulunmaktadır.

46 *II. Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödülleri*, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayını, 1990.

47 Ali Cengizkan, "Türkiye'de Çağdaş Mimarlığın (1923-2003) Önde Gelen 20 Eseri", *Mimarlık*, sy. 311, 2003, s. 24-35.

48 Anadolu Ajansı, Aralık 2005.

verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Kültür Sanat Büyük Ödülü'nün 2008'deki sahibi yine Cansever'dir. Bu ve benzeri projeler ve ödüller Turgut Cansever'in daha yaygın bir şekilde tanınmasına katkı sağlamış, daha da önemlisi, Türkiye'de mimarlık meselesinin tartışılmasını sağlamıştır.

Cansever'in şehir ve mimariye temel yaklaşımı konut-şehirleşme-çevre bütünlüğü ile karakterize edilebilir.⁴⁹ Hemen hemen bütün eserlerine "tevhid" (birlik) ilkesi sinmiş olan Cansever'in düşünce eserlerinde bir bütünlük vardır. Aynı tavır, şehirle ilgili düşüncelerinde de kendini gösterir.⁵⁰ Bir başka ifadeyle, müstakil konut bahçesinden mahalleye, mahalleden şehre, oradan ülke sınırlarına kadar coğrafî mekân algısı, bir varoluş bilinci ile oluşmaktadır. Mesela, şehrin yeşil dokusu ile konut dokusunun tabiata sadece "dokunarak" oluşturduğu Osmanlı şehri ve çevresi, Cansever'in şehir ve çevreye bakışında temel çıkış noktasını oluşturur.⁵¹

Yaşadığımız zamanda şehirleşme ve şehircilik faaliyetlerinin çok karmaşık ve girift bir hâl almış olması, artık herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Uzmanlaşma, çağın kaçınılmaz olgusu olmuştur. Planlama da, içerisinden kendi alt uzmanlık alanlarını çıkarmış bir üst uzmanlık alanıdır. Bu uzmanlık alanına şehirlerimizin Osmanlı geçmişinden veya "mahallî değerlerimiz"den yola çıkarak getirilebilecek yorumlar, Cansever için bir diğer önemli husustur.

Cansever "katılım, süreklilik, adalet" ve "yapabilirlik" gibi Habitat II toplantılarının ve haliyle bütün dünyanın gündeminde olan kavramları "mahalli değerlerimizin devamı olan evrensel tercihler" olarak niteler.⁵² Planlamanın anlamı ve şehir planlama çalışmaları konusunda, meseleye mümkün olduğu kadar kapsayıcı bir üst çerçeveye yaklaşılmasından ve çalışma alanının geniş tutulmasından yanadır. Bütün ve bütünü destekleyici gerekli veriler ortaya konduktan sonra, aşama aşama daha küçük ölçeklere geçmek uygun olacaktır. Bu konuda şöyle der: "Şehirleri münferit, belediye sınırları içinde biten bir varlık olarak değil, geniş bir bölgenin bir uzvu olan, onunla beraber yaşayan yerleşme sahaları olarak görmek, şehir planlamasının baş prensibi olarak kabul edildikçe sıhhatli bir planlamaya giden yola girilemez. Planlama, şehrin bölgeye, bölgenin şehre mütakabil tesirlerini nazar-ı itibara almalıdır."⁵³ Bu yöndeki tar-

49 Bu paragraf ve sonraki ifadeler ağırlıklı olarak şuradan alınmıştır: Halil İbrahim Düzenli, "Şehir Kurmak: Turgut Cansever'in Muhayyilesi ve Uygulamaları", *Hece* (Şehirlerin Dili özel sayısı), sy. 150-151-152, 2009, s. 51-64.

50 Cansever, *İslâm'da Şehir ve Mimari*, s. 11-55.

51 Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 137-148.

52 Bu kavramların açılımları için bk. Cansever, *HABITAT II Konferansı için Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler*; Tanyeli-Yücel, *Turgut Cansever*, s. 258-262.

53 Cansever, *İstanbul'u Anlamak*, s. 105.

tışma ve görüşlerin Türkiye literatürüne yoğun olarak 1900'lü yılların başında Batılı literatürden girdiği tespitini yapan Cansever, Osmanlı geleneksel şehir dokusunun da bu anlayış doğrultusunda geliştiğini düşünür. Bu doğrultuda, planlamanın kapsayıcılığı ve planlama-pratik arasındaki sürekli etkileme ilişkisinin olması gerektiğini vurgular:

Şehir gelişmekte olan bir uzviyet olarak devamlı bir planlama faaliyetine ihtiyaç gösterir. Plan, bir taraftan icraatı sevk ederek, diğer taraftan bazı eğilimler yaratarak şehrin gelişmesini kontrol eder. Planla icraat arasında birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen bağlar vardır. Bilhassa devletin icraatının iyi örnek olması, planlama gayesinin tahakkukunu kolaylaştıracak eğilimleri müsbet yola sevkeder.⁵⁴

Cansever'e göre İstanbul planlamasının tarihçesini, "19. asır başından beri devam eden ıslahat hareketleri"nin vahim sonuçları oluşturur. O, Cumhuriyet döneminde, özellikle 1960'lara kadar olan gelişmeleri, Lambert, Agache, Helgoetz, M. Wagner, H. Prost, Prof. Högg ve Prof. Piccinato'nun çalışmalarının olumlu ve olumsuz taraflarını zikreder. Wagner'in şehir meselesini "iktisadi ve sosyal yönler"i ile ele almasını değerli bulması; Lambert ve Agache'nin "şekilci teklifler"ine soğuk yaklaşması; Prost'un metod eksikliğine ve Paris örneğinde olduğu gibi İstanbul'un yapısına aykırı olan "şehri güzelleştirme anlayışı"na itirazı ve nihayetinde, Prof. Högg ve Prof. Piccinato'nun dahil olduğu ve devletin resmî kurumları ve politikacılar tarafından kullanılmaya müsait planlama büroları arasındaki "koordinasyon eksikliği"ni vurgulaması Cansever'in planlama hakkındaki düşüncelerini anlayabilmemiz için bazı ipuçları verir. Özetleyecek olursak, Cansever'in planlama anlayışı, toplumu bütün yönleriyle değerlendiren iktisadî ve sosyal etütlere önem veren, sadece şekil ve güzelleştirme planında kalan yaklaşımları benimsemeyen ve kurumlararası sıkı bir işbirliğinin gerekliliğine inanan bir yaklaşımdır. Cansever'e göre, 1950 sonrası planlamanın temel saiki, demografik değişimler ve spekülâtif tavırlar olmuştur. Ona göre, "çevre bilinci, düşünce ve inanç sisteminden yoksun kalmış ülkede yapı faaliyeti"ne hâkim olan bu tavırlar, "İşi iyice içinden çıkılmaz bir hâle sokmuştur".⁵⁵

Turgut Cansever'in konut yerleşmesi ölçeğindeki somut önerileri kendisine 1982 yılında Uluslararası Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü getiren *Demir Tatil Köyü* (Bodrum-Muğla, 1983-) ile başlamıştır. Kâğıt üzerinde kalan Lübnan'daki *Cebelü's-Said Yerleşmesi* (Sofar-Beyrut, 1994-1995) ve *Kaleardı Mahallesi Projesi* (Sivas, 1998) ile devam eden araştırma süreci, proje çalışmaları biten ve

54 Cansever, *İstanbul'u Anlamak*, s. 106.

55 Cansever, *İstanbul'u Anlamak*, s. 81.

uygulanmasına 2006 yılında başlanan *Ballıkuyumcu Toplu Konut Alanı Projesi* (Ankara, 2001-) ile devam etmiştir. Bunlara ek olarak Turgut Cansever'in yerleşme ölçeğindeki ilk önerilerinden olan *Batıkent Yeni Şehir ve Konut Projesi* (Ankara, 1980-1981) de Cansever'in konut yerleşmelerinin niteliklerini ve mimari dilini ortaya koyması bakımından önemli örneklerdir.

“Batıkent Yenişehir ve Konut Projesi” 1983 yılı *Mimar Dergisi*'nin “Turgut Cansever Özel Sayısı”nda şöyle tanıtılır: “Bu konutlar 1. Tabiata, bahçeye bağlantılıdır. Bu bahçe, çocuklar ve yaşlılar için çok önemli bir yaşama alanı olduğu kadar herkes için ‘her an tazelenen bir tabiat duygusu’nu ve ‘varlık bilinci’ni geliştirmek bakımından da önemlidir. 2. Ev, bahçe, komşular, sokak, meydan ve şehir merkezinden oluşan yaşama çevresinde ‘özel ferdiyet’ kadar ‘toplumsallık’ için de gelişme ve var olma imkânı sağlanacaktır. 3. Evin ve toplumsal mekânın oluşmasına herkesin katılması, bu çözümlenme ile sağlanmakta, herkese bu bilinç ve sorumluluk duygusu ile toplumun yüce bir ferdi olmak imkânı verilmektedir. 4. Ev değişmez, katı, kısıtlayıcı bir çerçeve olmaktan çıkmakta, yani ihtiyaçlara göre şekillenebilmektedir.”⁵⁶

Emine ve Mehmet Ögün'ün müellifleri arasında olduğu “Demir Tatil Köyü”nü Turgut Cansever anlatır:

Size anlatacağım şey bir küçük ev. Bu meselelerde bazı tercihler yaparak, bazı standartlar geliştirerek çözüm getirmeye çalışıyor. “Varlığın kendisine saygı” göstererek. Yani “tabiatı yücelterek”. İnsanların tabiatla daha yakın ilişkilerini kurarak. O ilişkiyi tek insanın ormandaki ilişkisi biçiminden çıkarıp, insanın kendisi için inşa ettiği çevrenin çevresi içinde değerlendirilmiş bir tabiat ilişkisi kurarak herkesin, her ev sahibinin bu evin içerisinde yaşarken komşusuyla nasıl bir münasebet içerisinde olmak istediğini ortaya koymasına imkân vererek, yani bir evin gölgesinin komşusunun güneşten faydalanmasına, bir başka evin komşu bahçesinden uzak olması sayesinde o komşunun güneşten yararlanmasına imkân verecek yahut manzaradan yararlanmasına imkân verecek bir çözümlenme... Tabii Allah'tan, otuz senedir küçüğün güzel olduğundan söz ediliyor. Artık büyük değil, küçük güzeldir... Yapıların arazi içine yerleştirilişi de yapılar arası ilişkiyi tabiata göre bir düzene eriştiriyor. Son olarak da “insanın psişik dünyası”yla ilgili meselelerden hareket ederek “sükûnetle hareket” dengeleniyor. “Tevazu, çekingenlik, tabiilik” gibi tavırlarla yerleştirilmeye çalışılıyor. Kanaatim şu ki, böyle bir “sistemik standartlar düzeni, tasarım düzeni”, yaygınlaşma kabiliyeti çok büyük olan bir sistemattir. Ve bunun yaygınlaşması mümkün olursa, o takdirde belki Osmanlı kalfalarının, büyük Asya

56 *Mimar-Çağdaş Mimarlık Dergisi*, “Turgut Cansever Özel Sayısı”, sy. 4/11, 1983, s. 58.

yapıcılarının tarihte başardıklarına benzer programları Türkiye'nin de başarılması mümkün olabilir.⁵⁷

"Jabal Al-Said Yerleşmesi"ni ise, "...Topografyaya uyum, etkileyici manzardan yararlanmak" gibi öncelikli mimari tercihler, yerel taş kullanılarak inşa edilmeleri öngörülen tek ve iki katlı binaların konumlanmasında etkili oldular. 'Bağımsız şahsiyete sahip her ev' kullanıcının istekleri doğrultusunda diğerlerinden farklılaşacak şekilde tasarlanırken, aynı mimari elemanların eş ve ölçü düzeninin tutarlı bir şekilde kullanılması ile bu aile yerleşmesinin bütünlüğünün kurulması öngörüldü"⁵⁸ şeklinde ifade eder.

Uygulanmayan bir diğer proje olan "Sivas Kaleardı Mahallesi"nin temel ilkeleri şu şekilde ortaya konur:

Yerleşme düzeninin üslubunu belirleyen ana özellik mahalleyi ve yapı gruplarını oluşturan "evlerden her birinin bağımsızlığını koruyarak" mahalle kolektivitesini oluşturmasıdır. Birimlerin, fertlerin ve dolayısıyla "fertlerin yüceliği"ni kültür tarihinin nihai aşaması sayan "İslâmî tasavvuf inancı"nın ve son iki asırdır Batı'nın modern demokrasi ideali içinde ulaştıran bir idrak aşaması olduğu göz önünde tutulunca bugün de ferdiyetin yüceliği inancına dayalı, her evin şahsiyetini koruyarak mahalle veya yapı grubu içinde yer almasını sağlayacak bir yerleşme düzenini gerçekleştirmek gerekli görünmektedir. Bu yaklaşım geleceğimiz ile çağdaş alanın bütünlüğünün bir zarureti olmaktadır. Her ev evin bütünlüğü içinde yer alan oda birimleridir. Evlerin mimarilerinin oluşumunda odaların varlığını açık şekilde ortaya koyan çözüm, odaların bina cephesinde özel hacimleri ile belirmesidir. "Türk evi"nin planimetrisinin bu özelliği üst kat odaların alt kata nazaran ileri çıkan ve eli böğründeler ile taşınan cumbalar teşkil etmesi ile daha da bariz bir şekilde ortaya konulur.⁵⁹

Son olarak "Ballıkuyumcu Toplu Konut Alanı Projesi"nde de yaklaşık 20 yıl önceki ilkeleri esas alır: "Tek katlı konutların üzerinden arkadaki yapıların 'manzara ve güneş alma' imkânı sağlanırken, topoğrafyanın daha yüksek ve belirgin noktalarında 3 ve 4 katlı yapıların oluşturduğu peyzajı zenginleştiren odak noktaları oluşturabilme imkânı doğmuştur. Birbirine yakın fakat mahremiyete saygılı, küçük ve dar sokakların oluşturduğu yakınlık ve komşuluk münasebetlerini açık planlama tasarımının esasını teşkil etmektedir."⁶⁰ "Yaklaşık 1 milyon m2 alan üzerinde planlanan yatay yoğun yerleşmede iki katlı

57 Cansever, *İslâm'da Şehir ve Mimari*, s. 107-108.

58 Meral Ekinciöğlü, (Dizi Sorumlusu), *Turgut Cansever, Çağdaş Türkiye Mimarları Dizisi 1*, İstanbul: Boyut Yay., 2001, s. 130.

59 Ekinciöğlü, *Turgut Cansever*, s. 152-153.

60 "Ballıkuyumcu Toplu Konut Projesi", *Ankara B.Ş.B. Portaş Kataloğu*, Ankara, t.y., s. 26.

çevrelenmiş bahçeli evler yanında 2, 3 ve 4 katlı tek apartmanlar ile 3 veya 4 apartmandan oluşan 3 ve 4 katlı gruplar tasarlanmıştır. Yerleşmede yapı adalar ve yol tasarımı, yapı dağılımı topografya gözetilerek tasarlanmış, farklı yapı yoğunlukları ve kentsel tasarımın yeknesak tekrarlardan oluşmasının önüne geçilerek, bireyin sürekli yenilenen bakış açıları ile zengin bir çevrede yaşaması öngörülmüştür.⁶¹

Projesinin müellifleri tarafından yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, bu beş konut yerleşmesinde, konut yerleşmeleri konusundaki temel ilkeler ya da bakış açısı, ilk öneriden son öneriye kadar yaklaşık 25 sene boyunca neredeyse hiç değişmemiştir. Diğer taraftan projelerin biçimsel özellikleri, yapıldığı yerin iklim ve yerel malzeme şartlarına göre farklılıklar gösterir.

Yıkıcı depremden etkilenecek İstanbulluları yeni şehirlere yerleştirme amaçlı “Pilot Şehir”⁶² raporları, projenin fikir babası ve koordinatörü olarak Turgut Cansever’in sistematik bir çerçeve içerisinde somut hâle gelmiş en önemli çalışmasıdır. Bu öneri çoğu yerde dile getirdiği “yeni şehirler” yaklaşımının bir bütün olarak ete kemiğe bürünmüş hâlidir. 17 Ağustos 1999 Marmara ve 12 Kasım 1999 Düzce depremlerinden sonra bütün Türkiye’de şehirlerin çarpık yapılaşmasına, plansız gelişmesine karşı çoğalan tepkiler, toplumun çeşitli kesimlerini harekete geçirmiştir. Bu amaçla İstanbul’da 64 bilim adamı ve uzman tarafından oluşan bir çalışma grubu teşekkül etmiştir. “İstanbul Deprem Çalışma Grubu” adını alan bu oluşum, gelecek 15 yıl içerisinde İstanbul’da meydana gelecek olası büyük şiddetli depremlere karşı yeni yerleşmeler ve pilot şehirler oluşturma yolunda bazı çalışmalar yapmıştır. Grubun yayımladığı ön raporda belirtildiği üzere, 12 alt çalışma grubu oluşturulmuştur.⁶³ Böylece, “deprem”, “yapı stoku”, “hukuk sorunları”, “bölge planlama”, “şehir planlama sorunları”, “yeni

61 Turgut Cansever, “Mimari Proje Sergisi”, Turgut Cansever’le 80 Yıl –şehir kültür ve mimari-, Türkiye Yazarlar Birliği 25. Yıl Faaliyetleri, Yaşayan Yazarlara Saygı Toplantıları:1, Mimar Sinan Üniversitesi Oditoryumu, İstanbul, 12 Nisan 2003.

62 İstanbul Deprem Çalışma Grubu, *Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi Ön Raporu*, T. Cansever (Yön.), İstanbul: Erkam Matbaacılık, 2001; İstanbul Deprem Çalışma Grubu, *Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Amaçlı Proje Önerisi: Pilot Şehir Uygulama Raporu*, T. Cansever (Yön.), İstanbul 2003.

63 Oluşturulan çalışma grupları şöyledir: 1. Deprem ve Yapı Stoku Çalışma Grubu, 2. Hukuk Sorunları Çalışma Grubu, 3. Bölge Plancıları Çalışma Grubu, 4. Şehir Planlama Sorunları Çalışma Grubu, 5. Yeni Şehirlerde Mimarlık Meseleleri Çalışma Grubu, 6. Yeni Şehirler İçin Arazi ve Arsa Politikası Çalışma Grubu, 7. Şehir Merkezleri, Mülkiyet ve Artı Değer Çalışma Grubu, 8. Mimarlık Mirası, Büyük Abideler ve Deprem Çalışma Grubu, 9. Kurumsallaşma Çalışma Grubu, 10. Yeni Şehirlerde Mühendislik Meseleleri Çalışma Grubu, 11. Maliyet ve Kaynak Hesaplama Çalışma Grubu, 12. Trakya ve Güney İç Anadolu Alt Bölge Planlama Çalışma Grubu. Çalışma gruplarının raporları için bkz. İstanbul Deprem Çalışma Grubu, *Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Projesi Ön Raporu*, s. 49-240.

şehirlerde mimarlık meseleleri”, “yeni şehirler için arazi ve arsa politikası”, “şehir merkezleri, mülkiyet ve artı değer”, “mimarlık mirası, büyük abideler ve deprem”, “kurumsallaşma”, “yeni şehirlerde mühendislik meseleleri”, “malîyet ve kaynak hesaplama”, “Trakya ve Güney İç Anadolu alt bölge planlama” gibi konular uzmanların gözüyle tartışılmış ve bazı öneriler sunulmuştur.

Yöneticiliğini Turgut Cansever’in yapması ve bu tür çalışmalardaki baskın karakteri sebebiyle, çalışmanın Cansever’in planlama ve şehircilik düşüncesini incelemek için kapsamlı ve çok sayıda veriyi içerdiği kesindir. Bizi ilgilendiren tarafı hukuk, kurumsallık, malîyet ve mülkiyetle ilgili genel bakış açısını sunmasının yanında; planlama, mimarlık mirası ve inşaat faaliyeti gibi mimari yapıyı formel anlamda etkileyecek unsurların açıklanmış olmasındadır. Ayrıca, “yeni şehirler” gibi bir amaca yönelmiş olması, çalışmayı bir o kadar daha değerli kılmaktadır.

Yeni şehirlerin bütün yönlerden etüt edilip bir ön rapor olarak sunulması, akabinde bir uygulama projesi olarak “pilot şehir” önerisi hâline dönüşmüştür. Bu ikinci çalışma 2003 yılında yayımlanmış ve 43 kişilik bir uzman ekip tarafından hazırlanmıştır. Yapılan çalışmalarda “yer seçimi süreci”, “Trakya alt bölgesine ilişkin ön tespitler”, “yeni şehir projelerinin gerçekleştirilme esasları” ön raporla bağlantılı olarak ayrıntılı şekilde tespit ve tahlil edilmiştir. Daha sonra tasarım aşamasına geçilmiş ve tasarım süreci için bir model önerilmiştir. “Pilot şehrin ön şeması ve öneri arazi”, “projenin gerçekleştirilmesi için bir model önerisi” ve “malîyet hesabı” bu planlama çalışmasının son aşamalarıdır.

Turgut Cansever’in planlama hakkındaki ifadeleriyle bağlantılı olarak, “Pilot Şehir” raporlarıyla, daha önceki planlama faaliyetlerinde büyük eksiklikler olarak gördüğü “projenin uzman ekiplerce ortaklaşa hazırlanması” ve “ekiple-rarası koordinasyon” gibi problemler ortadan kaldırılmış gözükmektedir. Diğer taraftan, projenin adım adım en ince ayrıntısına kadar tasarım süreci ve projenin gerçekleştirilmesi için getirdiği model önerileri, onun sadece “varlık, tarih, coğrafya” gibi kavramlarla üretilen bir ütopyadan ziyade uygulanmaya hazır somut projeler olduğunun göstergesidir. Örneğin, yerleşmenin ormanla ilişkisi, değiştirilmesi gereken yasal mevzuatla ilgili tespitler, konutların sahiplerinin iştirakiyle üretilmesi, iskân etme şekli, küçük-orta ve büyük sanayinin tespiti, bunlar için uygun yerlerin belirlenmesi ve taşıdıkları imkânlar, bunların İstanbul’a eklenme olanaklarının etüdü, yerleşmedeki evlerin yapımında kullanılacak ahşap stok temini, ahşapların işlenmesi ve ahşap iskelet üretiminin bir zamanlama tablosu içerisinde belirlenmiş olması, projenin ayrıntılı düşünülmüş ve uygu-

lanabilir olma özelliğini yansıtır.⁶⁴ Turgut Cansever bütün bu somut önerileri ortaya koyabilmek için neredeyse beş yıl bu proje üzerinde çalışmıştır.

Daha özelde, Cansever'in ve projenin diğer müelliflerinin oluşturulacak yerleşmeleri kurgularken, aşağıdaki ilkeleri göz önünde bulundurdıkları aşikârdır:

1. Her ev sahibinin, evinin, çevresi ile birlikte oluşumuna katılması sağlanmalıdır.

2. Arsa-şehir üretiminde mahallelinin, özellikle mahallelerin vücuda getirilmesi sırasında mahallenin oluşumuna ve daha sonra mahallenin yönetimine katılması sağlanmalıdır.

3. Mahalleli, bugün gecekondü mahallelerinde cereyan ettiği gibi cami, mektep vs. sosyal donanım tesislerinin gerçekleştirilmesine katılmalıdır.

4. Mahalle, komşuluk ve çevre bilincini oluşturmak üzere 10-50 evlik "ufkî kat mülkiyeti" düzenine dayalı ve parsellere şahsiyet ve yerleşme elastikiyeti sağlayan bir "vaziyet planı tasarım düzeni" geliştirilmelidir.

5. Ufkî kat mülkiyeti düzeninde ve mahallede sokakların temizlenmesi, çöp toplanması, bekçilik, muhtarlık hizmetlerinin ve mahalle sokak ve alt yapılarının bakım, tamir ve işletme masrafları, bu işleri yapacak olanların tayin-azil yetkileri mahalleliye ait olmalıdır.

6. Yapılararası sorunların çözümünde, mahalle planının öngördüğü yapı hacimleri aşılmamak şartı ile, çözüm mahalleli tarafından önerilmelidir.

7. Mahalleyi, köyü veya kasabayı inşa eden mimarlardan birisi, mahallenin danışmanı olarak görevlendirilmeli; bu kişi, oluşabilecek şahsî tasarım veya mimarlık sorunlarını çözecek yetkiye sahip bulunmalıdır.

8. Gelecek nesillere bırakılacak olan evlerin sosyal donanım tesislerinin sağlıklı, ekonomik ve güzel olması için mahallelinin düşüncesi alınmalı, katılımları sağlanmalıdır.⁶⁵

Cansever, İslâm tasavvuf geleneğiyle ilişkilendirdiği tevhit ilkesinin somut çevre üzerindeki akisleri konusunda, Osmanlı mahallesinde olduğu gibi, kendine has bir karakteri olan tek konutun, aynı zamanda, çevresiyle bütünleşme, bir bütün oluşturma karakteri bulunduğunu söyler. Benzer şekilde, şehir ve mimariye büyük ölçekli bir bakış (kent planlaması, pilot şehir) ile küçük ölçekli bir bakış

64 Bkz. İstanbul Deprem Çalışma Grubu, *Yıkıcı Depremden Etkilenecek İstanbulluları Yeni Şehirlere Yerleştirme Amaçlı Proje Önerisi: Pilot Şehir Uygulama Raporu*, s. 69-70

65 Cansever, *HABITAT II Konferansı için Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler*, s. 15-16.

(en ince mimari detay) arasındaki temel ortak noktaları birçok yerde dile getiren Cansever'in şehir ve şehircilik düşüncesi de aynı temel üzerinde inşa edilir.

"Ballıkuyumcu Toplu Konut Alanı Projesi", "Pilot Şehir" çalışmaları ile aynı tarihlerde Ankara Büyükşehir Belediyesi için projelendirilmiştir. Bu anlamda Ballıkuyumcu, Cansever'in "Pilot Şehir"de dile getirdiği planlama ve tasarım faaliyetlerinin daha küçük ölçekteki bir uygulaması olarak görülebilir. Uygulaması hâlen devam eden projenin tam olarak mimarların istediği şekilde yürüdüğünü söylemek zordur. Ayrıca, daha önceki projeler olan *Batıkent Yenişehir ve Konut Projesi* (1980-1981) ile *Demir Tatil Köyü* (1983) aynı yaklaşımın ürünleridir. Cansever her üç projesinin açıklamalarını yaparken benzer fikirler öne sürmektedir.⁶⁶

Temel ilkeler açısından farklılaşmayan projeler kullanıcı sayısı, kullanıcı profili ve çevresel veriler (iklim, topografya, malzeme, yerel biçimsel geçmiş) açılarından farklılaşmaktadır. Mesela, Osmanlı mahallelerinin ev-bahçe-sokak-mahalle merkezi şeklinde ifade edebileceğimiz temel kurgusu ve akış şeması her üç projede de benzer biçimde ele alınmıştır. Her evin mahremiyet ve komşuluk gibi sosyal mesafelerle planlanması her üç projenin de temel çıkış noktasıdır.⁶⁷

Cansever'in kendi mimari anlayışını kurarken "varlık, tarih-medeniyet" ve "coğrafya-mekân" bilincini örgülestirdiği "insanın çevreyle bilinçli ilişkisi"nin transandantal (aşkın) çözümlene ufuklarında dolaşması, onu hayatın uygulama sahasından koparmamıştır. Zira, 1960 yılındaki "Türkiye Milli Fizikî Planlama Semineri"ndeki tartışmada, "soyut" bir düzlemden nasıl planlama gibi "somut" bir düzleme geçtiğini aşağıdaki çözümlene ortaya koymaktadır:

Evlerin cumba ölçüsü veya penceresinin komşudan mesafesini tayin etmeye kalkacak kadar kısıtlayıcı, akılcı olmayan, bilgisiz, emredici teferruatçılık sonunda gerekli miktarda sanayi, işyeri, sosyal donanım sahaları ile bütünleşmiş konut arazisi, yeni yerleşme alanları açılmadığı, bunların ülke ve bölge düzeyine dengeli dağılımı sağlanmadığı için, İstanbul'un büyümesi spekülasyon trendlerinin zaruri kıldığı yağ lekesi biçiminde ve spekülasyonun takipçisi ve hizmetkârı durumunda kalmış ve geleceği hazırlayacak bir planlama olmak yerine bir yanlış meşrulaştırma faaliyetine planlama adı verilmiş ve spekülasyon en kirli

66 Cansever, *Thoughts and Architecture*, s. 88-90; Cansever, *Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler*, s. 167-173.

67 Diğer taraftan Bodrum ikliminde yapılan "Demir Tatil Köyü" düz çatılı evlerden, Ankara iklimindeki "Batıkent Yenişehir ve Konut Projesi" ve "Ballıkuyumcu Toplu Konut Alanı Projesi" ise kiremit örtülü evlerden oluşmaktadır. "Batıkent Yenişehir ve Konut Projesi" toprak, "Demir Tatil Köyü" taş, "Ballıkuyumcu Toplu Konut Alanı Projesi" betonarme ağırlıklıdır. Yöredeki taş malzeme kullanılarak yapılan "Demir Tatil Köyü" birimlerinde pencere açıklıkları, malzeme ve iklimin de etkisiyle, Ankara'daki projelere göre daha küçüktür.

ekonomik girişim haline dönüştürülmüş, diğer taraftan bu yatırımlar için arsa tedarik edemeyen her boy yatırımcıyı ve kendilerine ev tedarik edemeyen halkı gecekondulu yoluna itmiştir.”⁶⁸

Turgut Cansever’i yorumlamak, onun yorumladıklarını defalarca yorumlamak, mimarlık ve diğer alanlarda ondan sonra gelecek nesillerin bir vazifesi olarak gözükmektedir. Mimarlar zaviyesinden bakıldığında, yirminci yüzyılın ikinci yarısı “mimarlık teorisi” diye bir derdin Türkiye’de henüz yeterince şekillenmediği ve üretimin son derece kısıtlı olduğu bir Türkiye mimarlık ortamını tanımlamaktadır. Mimari pratiğin teoriyi ya da “söz”ü baskılama hâli de bu dönemin önemli özelliklerindedir. Hâl böyle olunca, Turgut Cansever’in mimarlık teorisi “inşasının” hakkıyla değerlendirilemediği ve üzerinde yeterince konuşulmadığı kanaati oluşmaktadır. Diğer taraftan ortam, Cansever’in şahsında teori-pratik ayrımını keskinleştirecek bir tavır da geliştirmiştir. Bu ayrım keskin kılınarak Cansever mimarlığının söylem tarafı marjinalleştirilmiş, pratik tarafı ise daha “makul” bulunmuştur. Bu marjinalleştirilmenin, mimarlık sahası dışında olan aktörlerini de hesaba katarak, üç türlü olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi, sözü yok sayan ve eyleme kayıtsız kalamayan; ikincisi, sözü kutsayan ve eylemden haberdar olmayan; üçüncüsü ise söz ve eylemin birliğine gönderme yapan; fakat söz konusu faaliyetin meşruiyetini modernlik kuramlarının dışında tahayyül edemeyen yaklaşımlar. Mimarlık ve düşünce ortamımızın üretkenliği ve Cansever mimarlığının anlamlı bir yere oturtulması açısından, “Bir dördüncü yaklaşım nasıl olabilir?” sorusu sorulmaya değer. Her şeyin ötesinde, Turgut Cansever tarafından söylenmiş olan söz ve inşa edilmiş yapılar düşünenlerin, mimarların ve kullanıcıların duygulanımlarına “açık yapıt”lar olmaya devam etmektedir. Sözü ve eylemin dondurulmadığı, hatta yeni terkipler için mümbit bir zamanda yaşamaktayız. Kendi sözleriyle bitirmek gerekir: “... Demek ki, hiçbir ürün bir geleneğin parçasına dönüşmeden evvelki safhasında karşı karşıya bulunduğu gerçeklerle çok ciddi bir şekilde ve olabildiğince derinlemesine hesaplaşmadan, onları değerlendirmeden ortaya çıkamaz. Ancak bunu yapan birkaç neslin ürünü sonuçta geleneği ortaya çıkarabilir. Tabii, bu geleneğin de ölü kalıplar yerine ucu açık kalıplar olması kaydıyla”.⁶⁹

Turgut Cansever 22 Şubat 2009’da bu dünyadan göçtü ama, söyledikleri ve yaptıkları üzerine söylenecek sözler, inşa edilecek yapılar olmalı.

Halil İbrahim Düzenli

⁶⁸ Cansever, *İstanbul’u Anlamak*, s. 152.

⁶⁹ Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, s. 205.